

WADANIYADA

Ujeedooyinka guud ee cutubka

Ka dib dhammaadka cutubkan, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:-

- Fahmaan taariikhda iyo dhaqanka dalka iyo dadweynaha waxayna yeelanayaan wadaniyad.
- Ogaanayaan dhaqamada iyo caadooyinka xun-xun ee waxyeelaynaya horumarka bulshada.

5.1. Wadaniyad

5.1.1. Astamaha Darenka Wadaniyadeed ee cusub

- Sheeg qaar ka mid ah astaamaha wadaniyadada?

Wadaniyad ama dalka oo la jeclaado way ku kala duwanyihiin sharaxaadaha ay ka bixiyaan saynisiyanadu. Nidaamka diimuqraadiga wadaniyada ka sokow, wakhtiga, xooga iyo aqoonta oo dalka loogu adeego, waxaa ka dhigan yahay nafta oo loo huro iyada oo mudnaanta la siinayo faa'iidada bulshada, horumarka dalka iyo in laga saaro saboolnimada --Iwm. Dalka oo la jeclaado waxaa lagu macnayn karaa in la qaybqaato difaaca, cilmibaadhis, anshax iyo asluub wacan, mas'uuliyad shaqo, maamul, dareen mas'uuliyadeed iyo waxyaabaha la midka ah oo lala yimmaado . Mas'uuliyadahan iyo hawlahaan dalka loo qabanayo ma aha wax mar iyo labo jeer

oo kali ah la fulinayo. Laakiin, waa in ay noqdaan hawlo ama mas'uuliyado joogto ah, islamarkaana si xidhiidhsan loo qabanayo .

Ummad walba oo dal leh waxay leedahay sharciyo iyo nidaamyada kala gedisan oo ay isku-maamulaanamaisku-maamusho. Qar ka mid ah nidaamyadan ama sharciyadan haddii aynu tilmaano waxaa weeye: xuquuqda muwaadiniinta iyo waajibaadka saaran. Qofka muwaadinkaamamuwaadinimadiisa wax uu ku helo, islamarkaana uu mutaystay waxaa ka mid ah xuquuqdoodaamawaxyaabaha ay mutaysteen in loo tixgaliyo oo ay ka mid tahay xuquuqdoodu. Waxyaabaha ay ku qasban yihiin in ay sammeeyana waxaa loogu yeedhaa waajibaad.

Xuquuqda muwaadiniinta iyo mas'uuliyadaamawaajibaadka saaran wuxuu ku xidhan yahay kolba nidaamka ay dawladdu ku maamusho bulshadeedu sida uu yahay. Maamulka iyo nidaamku haddii uuna ku salaysan yahayama ama yahay mid ogol dimuqraadiyada oo kali ah ayey muwaadiniintu heli karaan xuquuqo iyo waajibaad cadaalad ah . Haddii aan la helin nidaam diimuqraadi ah oo cadaalad ah waxaa lagu xadgudbiyaa (la jobinaya xuquuqo tiro badan oo muwaadiniinta lahaayeen, islamarkaana waxaa dayacmaha waajibaad ka saaran bulshada muwaadinka ah.

WADANIYADA

Nidaamka diimuqraadiga ah, laakiin, xuquuqaha iyo waajibaadka bulshadu wuu ka duwan yahay ka aynu korka ku soo tilmaanay ee diimuqraadiga aan ku salaysnayn. Nidaamka dimuqraadiyadeed xuquuqaha muwaadiniinta iyo waajibaadka bulshada ayaa raali ka noqotay ka dibna sharcigaamadastuurka dawlada ayaa si cad oo aan mad-madaw ku jirin loogu tilmaamay. Sidaas daraadeed, faraqkasta u dhexeeya iyada oo uuna jirin in ay si isku mid ah (sinaan ah) xuquuqahooda isku-tixgaliyaan, islamarkaana si buuxda u gutaan waajibaadkooda ayaa loo baahan yahay.

Hawl-galka 1^{aad}

Qodobadaamawaqabadyada soo socda ka soo dhex saara waxyaabaha sharaxayaamatilmaamaya xuquuqahiina iyo waajibaadka idin saaran.

1. In la ilaaliyo xuduudaaha dalka
2. Xoriyad laga soo ururiyo fikradaha, islamarkaana lagu sharaxo.
3. In cashuuro la ururiyoamaqaado si dakhli loo helo.

4. In la isticmaalo adeegyada macayada amaururada bulshadu ay bixiyaan
5. Khayraadka dalka iyo qalabka dawlada oo la daryeelo.
6. Caruuraha oo si habboon loo barbaariyo islamarkaana wax la baro.

Wada xaajood

1. Kooxo isku-qaybiyaaa kadibna (anshaxa) sharciga lagu maamulo shuruucda bulshada ee ka jirta agaa gaarkiina xuquuqda iyo waajibaadyada saaran xubnaha intaad kala saartaan kalana soo baxdaan u soo jeediya fasalka, ka wada hadla.

Hawl-galka 2^{aad}

1. Qodobada soo socda ee ku saabsan xuquuqda iyo waajibaadka ka soo dhex saara idinka oo ku salaynaya ama tixraacaya tusaalaha la idin siiyey. Qodobada xuquuqaha iyo waajibaadka aad ka soo saartiin sharciga waafajiya

<i>Tirada</i>	<i>Sharciga</i>	<i>Xuquuqda.</i>	<i>Waajibaadka.</i>
<i>Tusaalaha la raacayo</i>	<i>Adeyga tixgalin waayo sharciga iyo anshaxa dugsiga waxaa lagu qaadaya anshax xumo. waxbarashadana ma wadanayo ee waa laga joojinayaa.</i>	<i>In waxbarashaddiina aad heshaan.</i>	<i>In uu/ay sharciga iyo nidaamka dugsiga u hogaansamo/hogaan sanaato.</i>
1	<i>Ardeyga aan ixtiraamin xuquuqaha dadka kale xuquuqdiisa waa lama ixtiraamayo.</i>		
2.		<i>Cunida cuntada</i>	<i>Shaqaynta.</i>
3.	<i>Qofka muwaadinka ah ee canshuurta sharciga ah bixin waaya dawlada, ma helayo dammaanad qaad sharci ah oo uu ku shaqaysto.</i>		
4.	<i>Qof kasta oo qaba fayraska dhaliya cudurka Aydhiska haddii uu iska ilaaliyo in uu fayraska dadka kale u gudbinaynin xorbuu u yahay in u kolba meesha uu rabo tago kuna noolaado.</i>		

WADANIYADA

Dareenka daljacaylka cusub ee Itoobiyaanimada : xuquuqaha iyo waajibaadka muwaadiniinta waxaa asaas looga dhigaya qodobadaamanidaamka korka aynu ku soo xulnay. Marka loo eego nidaamyadii hada ka hor soo jiray muwaadiniinta iyo bulshooyinka Itoobiya dareenka jacaylka dalka iyo sida ay u turjuman jireen sax ma ahayn.

Waxaa jira dhacdooyin iyo xaalado badan oo lagu sharaxi karo dareenadi hore ee la xidhiidhaay dal jacaylka. Intooda badan marka dhinacyo kala gedisan laga eego waxay u adeegi jireen muwaadiniinta iyo bulshooyinka kala duwan ee ka jira dalka. Ka sokow waxyaabaha aynu soo sheegnay dareenka dal jacaylku wuxuu mudnaan siinaya qaabka dhulka, baaxadiisa iyo xuduudaha qaabka dabeeciga ah ee uu u yaalo, khayraadka, buuraha iyo badhtamaha, wabiyada dalka, carada dalka, guud ahaan dadka (bulshada) iyo dhaqanka iyo diimaha la amiisan yahay ---iwm.

Haddii ay tahay qaabka khariirad ahaan dalku u yaalo iyo quruxda abbuurka ah ama dabeeciga ah ee uu leeyahay waa dareenka dal jacaylka ah ee muwaadinku qabo shayga ugu horeeya ee muujinaya. Sida runta ah dareenka dal jacaylka ee ugu fiicanamasaxsan waa ka mudnaanta koobaad siiyaa muwaadiniinta iyo bulshooyinka dalka ku nool. Dadku waa ilaha ugu sareeya ee asaaska u ah dal jacaylka. Si kastaba ha ahaatee, dareenka dal jacaylku waa shayga ugu horeeya, islamarkaana ugu sareeya marka la leeyahay waxaa kaalinta koobaad kaga jira muwaadiniinta iyo dadka dalka u dhashay. Nidaamka cusub ee diimuqraadiga itoobiya, waxay adeegsata nooc cusub oo ku saabsan Wadaniyad iyo dareen dal lagu jeclaado. Noocyadan dal jacaylkana siyaabo badan ayaa loo muujin karaa. Waxaana ka mid ah kuwan soo socda;

- In si dhammaystiran loo dhawro xoriyada ama madaxbanaanida iyo xuquuqaha muwaadiniinta.
- In la ixtiraamo xuquuqaha ay u leeyihiin qoomiyadaha iyo bulshooyinka dalku.
- In la xaqiijiyo in la dhaqan galiyey dhammaan nooc kasta oo ka mid ah sinaanshaha .
- In dhidibada loo aaso lana balaadhiyo sareynta sharciga laguna maamulo sharciga dalka u yaala.
- In ficil lagu muujiyo dhaqan galinta maamul suuban oo nadiif ka ah ama ka hufan musuqmaasuq iyo waxyaabaha la xidhiidhaa.
- Sido kale si dalka looga bixiyo saboolnimada iyo dib u dhaca dadaalada loogu jiro kuwa ugu muhiimsan ayey ka mid yihiin waxyaabaha aynu korka ku soo tilmaanay . Xuquuqaha muwaadin itoobiya u dhashay iyo waajibaadyada kuwan aynu soo tilmaanay iyo kuwa la midka ah si ficil loogu bedelo waxaa lagama maar maana ah in go'aano wax ku ool ah la qaato.

5.2. Falalka Xun-xun

5.2.1. Falalka Xun-xun ee Degaankeena ka Jira

Jaantuska 5.1. Dhaqamada xun xun ee Afrika ka jira

WADANIYADA

- Sawirka maxaad ka fahanteen?
- Miyay jiraan deegaankiina dhalinyar ku dhaqanta ficiladan sawirka ka muuqata oo kale?

Asli Iyo Ardo

Ardo iyo Asli waa labo gabdhood oo walaalo ah ahna, Lixdii sano ee ugu horaysay ayey wada noolaayeen. Ardo laga bilaabo xiligii ay ahayd lix jir waxay la noolayd habar yaraheed oo meel fog ku noolaa. Mudo shan sano ah markay la noolayd habar yaraheed kadib waxay ku soo noqotay goobti waalidiinteedu ku noolaayeen mudo hada laga joogo lix bilood. Ismarkii ay timid waxay isdabeecad garan waayeen walaasheed Asli oo ay soo wada noolayeen. Ardo waa gabadh danaysato ah ama ka shaqaysa wixii danaheeda la xidhiidhaa. Waxay ku dadaashaa in ay hesho xuquuqaheeda oo kali ah. Laakiin, ma gudato waajibaadka saaran. Xidhiidhka ay la leedahay xubnaha qoyskooda sida walaalaheed iyo waalidiinteeda ee ugu weyn waa isfaham darro. Haddii aynu si kale u dhigno xidhiidhka ka dhexeeya Ardo iyo qoyska ay ka tirsantahay ma hagaagsana waxaana hadheeyey isfaham darro. Had iyo jeerna way murmaan ama way doodaaan. marka shaqo loo dhiibana ma maqasho waalidkeed mana fuliso hawlaha loo diro.

Mana jirto cid kale oo ay talo ka qaadato. Inta badan waxaa loo diro wax ka soo horjeeda ayey sammaysaa. In ay haye tidhaahdo waxaa uga fudud in ay maya tidhaahdo. Shaqadeedu inta badan waa xin, iyada oo qofkale ku xininaysa ayey qabata saddexdi bilood ee ugu horaysay dabeecado qalafka ayey ku soo dhaqmaysay. Saddexda

bilood kadib, laakiin talaabo-talaabo ah in ay dabeecadeedii adkayd u bedesho ayey bilawday. Ardo isbedelka dabeecadeeda waxaa qayb weyn ka qaatay Aabahaad. Laga bilaabo marki uu arkay ama fahmay in gabadhiisa Ardo akhlaaqdu ama dabeecadu ka xuntahay ayaa wuxuu bilabay sidii uu dabeecad fiican ugu yeeli lahaaamaugu bedeli lahaa. Sidaas daraadeed, wuxuu bilaabay in uu toosiyoamasaxo dabeecadaha xun-xun ee Ardo. Mudo saddex bilood dhan ayuu si fiican ugu kuurgalay kadibna wuxuu si buuxda ugu guulaysto in uu bedelo dabeecadihii xuma Ardo uguna bedelo dabeecado fiican.

Hada laakiin dabeecadaheedi xuma oo dhan way wada bedeshay. Kudamiin oo ay ka mid ahaayeen danaysi, cadho badan, buuq iyo muramo badan, diidmadi ay abaheed diidi jiray waxay bilawday in ay xidhiidh walaalnimo iyo waalidnimo oo jacayl ku dheehanyahay la yeelato xubnaha qoyskooda. Sidaa xaqiiqda ah maanta Ardo waxay leedahay ixtiraan iyo qadarin. Hase yeeshee, qaabka ay dadka kale ula dhaqanto waa qaab aan kala sooc lahayn. Tusaale, ma jirto kanayaar xiga, igafog, ama sidan ah.

Maadaama hada noqotay qof toosan oo aan weec-weecad lahayd una qabsatay dhabada runta ah, akhlaaqda fiican ee ay sammaynayo waa mid ka dhab ahamaficilada ay sammayso waa ka dhab laakiinse ma aha mid ay iska yeelyeelayso ama dadka kale isku-tusayso. Maanta ardo waali dinteeda way xushmaysa waxayna muujisa naxariis iyo baarinimo ay ku adeecdo waalidiinteeda.

Deegaanta ay ku nooshahay, meelaha ay ku ciyaarto nabad galyo iyo degaansho ayaa lagu yaqaana. Waalidiinteeda, iyo bulshada deegaanka

WADANIYADA

ku nool, dugsiga ay wax ka barato nidaamkiisa si buuxda ayey ugu hogaansantahay mana bixiso siraha dugsiga.

Ardo waxay noqotay qof xaafada iyo deegaanka ay ku nooshahay dadka gala ku faano. Dugsiga ay wax ka baratana waxay tusaale u tahay akhlaaq wanaaga . In ay akhlaaq fiican leedahay dugsiga ay wax ka barato ayaa siiyey abalgud ama abaalmarinti ugu saray say ee xaga akhlaaqda. Sido kale, abaalmarinti la siiyey waxay ka bixisay maal qaadhaan ah oo ay ku taakuleyso dadka saboolka ah ee xaafadoda ka tirsan. Sidaas daraadeed, maamulka qabalaha ayaa u cadeeyey in ay Ardo tahay ardeyad akhlaaqaha fiican tusaale u aha. Taasina waxay keentay in laga soo dhex doorto xaafada oo dhan.

Imikana gabadha qabaleega ay Ardo ka tirsan tahay ku noola waxay noqotay mid yaraanta lagu qadariyo. Waxay hada ka qayb qaadata dhammaan hawlaha horumarinta xaafada ay ka tirsan tahay sida ciyaaraha isboortiga, caafimaadka, waxbarashada, nabadgalyada waxayna hormood u tahay dadka u jajaban taakulaynta dadka baahan ama dhibaatooyin kala gedisan hayaan

Hawl-galka 3^{aad}

Idinkoo ku saleenaya sheekada korka ku xusan ka jawaaba su'aalahan

1. Taariikhda Ardo dabeecadaha (habdhaqanka) wanaagsan iyo waxyaabaha midhaha ah ee lagu tilmaamay maxay yihiin ?
2. Dugsiyada dhexdooda iyo agagaarada guryaha aad ku nooshihiin ka raadiya

qaar la fac ah oo tusaalooyin wanaagsan u noqon karaa dabeecada suuban kadibna sharaxaad ka bixiya sababaha aad tusaalooyinka u soo qaadateen.

3. Indinka oo isbarbar dhigaya habdhaqanki horay ee ay lahayd iyo sida ay hada wax uga badashay, sharaxaad ka bixiya.

5.3. Siyaasadaha iyo Istaraatiijiyada Barnaamijyada Horumarinta

5.3.1 Dooroka ay Siyaasadaha iyo Istaraatiijiyadaha Wadankeenu ku Leeyihiin Dhimista Saboolnimada

Jaantuska 5.2. Shaqo wanaagaaga waxaad ku mutaysan abaal mari wanaagsan

Jaantuska 5.3. Xoogiina ku baahi baxa

Jaantuska 5.4. Qaybtaada ka qaado horumarka dalka

- Maxay ka turjumayaan sawiradan korka ku xusan?
- Saboolnimo macnaheedu waa maxay? maxaa lagu qeexi karaa, sideese loo qeexi karaa? Fasalka dhexdiisa kaga wada dooda.

WADANIYADA

Si dalkeena looga saaro saboolnimada loona buuxiyo baahida cuntada iyo kuwa kale ee asaasiga ah waxaa loo baahan yahay in la dejiyo siyaasad maal-galineed oo natiijo wanaagsan laga gaadhi karo. Waxaa waliba aad muhiim u ah in si weyn loogu hawlgalo korna u qaadida xaaladaha wax soo saar ee beeraha iyo miyiga. Waxtarka waxyaabahan aynu soo sheegnay si loo xaqiijiyo, farsamooyinka la adeegsan karo waxaa ka mid ah :

- Qaybta beeraha dhaqaalaha oo la kobciyo waxaa looga jeeda in dadka sida tooska ah maal-galinta ugu xidhan kor loo qaado awoodda ay kaga faa'iidsanayaan. Tani macnaheeduna waxaa weeye heerka nololshada bulshada itoobiya ayaa kor loo qaaday.

- Marka dhaqaalaha beero qodatada miyiga ah kobcoamakor u kaco waxaa biiraya midhaha shinida cuntadaamawaxaa kor u kacaya baahida beerashada midhaha cuntada ah . Waxaa kale oo kor u kacaya wax soo saarka warshadaha oo dhaqaalaha miyiga u adeegsada. Marka sidan la yeelo waxaa la awoodi karaa in dalka laga I saaro saboolnimada.

Hawl-galka 4^{aad}

1. Jaantuuskan hoos ku xusan waxaa lagu tilmaamay midhaha beeraha ee caydhiin. Waxaad magacawdaa saddex warshadood oo isticmaala midhahan caydhiin.

Dadka deegaanka ku nooli intay istaageersadaan

Tirada	Midhaha caydhiin ee beeraha	Wax soo saarka midhaha		
		1	2	3
Tusaalaha laga shaqaynayo	Baaridaamaabuurka aalasonkoorka	sonkor	waraaq	shidaal
1.	Abbuurida arabikhida midhaha arabikhida			
2.	Midhaha qamadiga			
3.				
4.				

5.3.2. Doorqa Samafalka ee ay Muwaadiniintu ku leeyihiin Si Xal loogu helo Dhibaatooyinka Guud

- Dhibaatooyinka wadar ahaaneed waa kuwee?

Siyaasadaha iyo Istaraatiijiyada ay dawladu soo saarto ee ku aadan dadajinta barnaamijyada horumarinta waxaa lagama maar maan ah in la helo is-xilqaan ay muwaadiniintu muujiyaan si loo dardar galiyo dhaqan-galinta mashruucyada horumarinta. Dhibaatooyinka bulshada dhexdeeda ka jira dawlada oo kali ah in loo daayo ma ahee bulshaduna waa in ay la timmaado is-xilqaan iyo in ay u hurto aqoonteeda, lacagteeda iyo wakhtigeedaba si loo gaadho horumar wada jir ah oo dhinac walba leh.tusaale ahaan haddii xaafad dhexdeed dab ka kaco Gaadhigii ciidamada dabdamisku inta uu imaanayo ma sugayo.

WADANIYADA

Islamarkaana adeegsadaan kolba habka ay awoodi karaan ku dadaala sidii ay u damin lahaayeen ayaa loo baahan yahay. Dhibaatooyinka uu dabku geystay iyo haddii ay jiraan dad wax ku noqday ilaa iyo inta taageero rasmi ah loo helayo bulshada ayaa looga baahan yahay in ay taageero ku meel gaadh ah u sii fidiso dadka dhibaatooyinku ka soo gaadheen. Dhibaatooyinka guud ee sidan oo kale ah haddii ayna bulshadu iska kaashanin isla markaana xal u helin taageerada dawlada oo la sugo xal ma noqonayso.

Shakhsi kasta oo muwaadin ah waa in ay is-xilqaan gaar ahaaneed la yimaado si uu uga qayb-qaato xal u helida dhibaatooyinka guud ee bulshada ku yimaada. Waxaa loo baahan yahay in is-xilqaan dhammaystiran lala yimaado islamarkaana lala kaashado xarumaha ugu dhaw ayaa la awoodi karaa. Tusaale ahaan, inta aad xubin ka noqotid hay'ada bisha cas hawlaha bulshadu fulinayso si fir-fircoon islamarkaana is-xilqaan ku dheehan yahay loogu adeego ayaa loo baahan yahay.

Hawl-galka 5^{aad}

Ka jawaaba su'aalaha soo socda

1. Waa maxay macnaha dhibaatooyinka guud?
2. Suurto gal ma tahay in dhibaato kasta oo dhacda xalkeeda laga sugo dawlada?
3. Waa maxay maxnaha siyaasad iyo xeelad?
4. Maxaynu u jeednaa marka aynu leenahayhorumarin?
5. Sharaxaad kooban ka bixiya doorka bulshadu ku leedahay horumarka dalka? Tusaalooyin ka bixiya.

5.4. Muwaadinimo

5.4.1. Xuquuqda iyo Waajibaadka Muwaadiniinta.

"Inaad tidhaahdid ma'aha dalkaygu muxuu Aniga ii qabtey, Waa inaad is waydiisaa maxaan Anigu dalkayga u qabtay,"

(Madaxweynihii Maraykanka Joon Ef kenedi)

- "Odhaahda korka ku xusan waa maxay fariinta ay gudbinayso?"

Qof kastaa oo muwaadin ah maadaama uu yahay biniaadam waxaa jira xuquuqo ay tahay in loo tixgaliyo. Tusaale ahaan muwaadiniinta oo dhan waxay xaq u leeyihiin in ay six or ah dalkooda ugu noolaadaan. Qof kasta oo muwaadin ah wuxuu xaq u leeyahay in si sharci daro ah aan loo xidhin loona dacweynin. Wuxuu xor u yahay in u raaco diinta uu rabo isla markaana aamino waxa uu doono. Waxaa intaa dheer nidaamka dimuqraadigu muwaadiniinta xuquuqdooda bini aadanimu iyo ta dimuqraadiyadeedba si habboon ayuu u tixgalinayaa. Xuquuqaha ama waxyaabaha qofku u madaxbanaan yahay waxaa ka mid ah in uu qofku si xor ah u sharaxo fikirkiisa, ku socda aragtidiisa u gaarka ah, urur u samaysto ama xubin ka noqdo iskii isu-maamulo. Iyada oo muwaadiniinta loo tixgalinayo xuquuqdooda bini'aadanimu iyo tooda dimuqraadiyadeed waxaa hadana waajib ku ah in qof kasta oo muwaadin ah ka soo baxo ama guto masuuliyadaha saran. Muwaadin kasta xuquuqaha bini'aadanimu iyo kuwa dimuqraadiyadeed ilaa iyo inta uu rabo in loo tixgaliyo in le'eg in uu xuquuqaha dadka kale isna tixgaliyo ayaa waajib ku ah. tusaale ahaan Ilmuhu waalidkiisa, cida korinaysa ama taageerta kolba inta ay awoodoodu tahay inay u buuxiyaan baahida asaasiga ah in uu weydiisto xaqbuu u leeyahay. Ilmuhuna masuuliyada ka saran arrimaha guriga in uu ka soo baxo waajib bay ku tahay.

Muwaadiniinta qaarkood si loo dhawro xuquuqdooda waxaa looga baahan yahay in ay si fir-fircoon uga qayb-qaataan arrimaha bulsho ee laga fulinayo agagaarka. Hantida bulshada ka dhaxaysa in si haboon loo daryeelo iyo dalku waxyaabaha qofka muwaadinka uu uga baahan yahay oo dhan in uu buuxiyo ayaa ah masuuliyadaha kale ee saaran mid ka mid ah.

WADANIYADA

Waxay muwaadiniintu xaq u leeyihiin in ay dawlada weydiistaan taageerooyin lagu fuliyo barnaamijyada horumarinta sidoo kale waxaa muwaadiniintana dhinacooda waajib ku ah in ay door muhiim ah ka qaataan. Tusaale ahaan inta mas'uuliinta nabad galyada la garab galo in nabadgalyada iyo amniga deegaanka si habboon loo sugo waa mas'uuliyad qof kasta oo muwaadin ah saaran lagana sugayo in uu ka soo baxo.

Hawl-galka 6^{aad}

Su'aalahan soo socda ka jawaaba

1. Maxaa dhici kara haddii muwaadiniinta xuquuqahooda oo kali ah loo tixgaliyo laakiin ay ka soo bixi waayaan ama gudan waayaan waajibbaadkooda?
2. Waa maxay waxyaabaha muwaadinimada ay ku weydiisan karaan dawlada?

5.5. Calanka Qaranka

5.5.1. Xaaladaha Taariikheed ee uu Soo maray Calanka Qaranka Itoobiya

Jaantuska 5.5. Calanka dalkeena Itoobiya wuxuu astaan u yahay Madax banaanida dalkeena

- Maxaad ka fahanteen sawirkan kor ku xusan?

Calanka qaranka Itoobiya waa astaan madax banana oo xornimada dalkeena muujinaysa.

Calanka qaranka dalkeena midabyada aynu hada ku naqaano oo ka kooban saddex kalar oo kala ah; Cagaar, Huruud iyo Casaan oo kali ah ma ahayn.

Sida ay xaqiijiyeen sanadihii kala duwanaa ee la soo dhaafay maamuladii ama hogaamiyayaashii dalka soo hogaamin jiray marka ay awooda dalka la wareegaan waxay samayn jireen calano midabyo kala duwan leh.

Tusaale ahaan xiligii Tadharoos calanka dalkeenu midabyada uu ka koobnaa ay ahaayeen Casaan, Caddaan iyo Buluug halka calanka dalkeenu midabyadii uu ka koobnaa xiligii Yohanis ay ka ahaayeen Cagaar, Huruud iyo Casaan ayey qaar ka mid ah cadaymaha taariikhuhu tilmaamayaan. Boqorkii Millilik bishii diqimti 25/1889 maamulkii loogu yeedhi jiray boqorka boqorada (Nugus-negast) midabyada calanku ka koobnaayeen waxay ahaayeen Cagaar, Huruud iyo Casaan. Xiligii boqorada ee Sawdhitu wuxuu ka koobnaa Cagaar, Huruud & Casaan.

Calanka qaranka Itoobiya midabyada uu ka koobnaa iyo sida loo dhigayo ayaa markii ugu horaysay la awooday in sharciga dalka lagu muujiyo xiligii boqorkii Haile Salaase dawladiisu jirtay ee 1948.

Hadda oo aynu ku dhaqano nidaam dimuqraadi ah oo dalkeena ka hana qaadayna waa Cagaar, Huruud iyo Casaan. Waxaa dheeri ku ah xiddig laga sameeyey labo xariiq oo dherer ahaan isle'eg oo muujinaya midnimada ama sinaanta qoomiyadaha iyo shucuubta Itoobiya ayaa la diyaariyay.

Hawl-galka 7^{aad}

Ka jawaaba su'aalahan soo socda

1. Imisa jeer ayaa isbedel lagu sameeyey midabyada calanka dalkeena Itoobiya?
2. Goormaa sharci laga dhigay midabyada calanka dalkeenu ka kooban yahay?

Gabagabada Cutubka 5aad

Si aad dalkiina aad u jeclaatiin waxaa loo baahan yahay in la daryeelo xuquuqaha, nabad-galyada iyo xoriyada ay muwaadiniintu ku noolaato waa in la helo. Taariikhaha la khalday oo la hagaajiyo, islamarkaana la sugo midnimada iyo sinaanshaha qoomiyadaha iyo bulshooyinka oo dhan ayaa laga sugaya. Waxaa kale oo loo baahan yahay in muwaadiniintu midba-midka kale qadariyoamajeclaado, isku-fikiraan, is-qadariyaan, istaageeraan. Guud ahaan , muwaadiniintu waa in ay sammeeyaan dhammaan hawlaha suuban laga bilaabo aqoontaamacilmiga la xidhiidhaa sumcadamaanshax wanaaga oo la adeegsado, islamarkaana la sii kobciyo ayaa looga baahan yahay : Dal marka la yidhaahdo waxaa ugu horeeya ee laf-dhabarta ah waa bulshada ku dhaqan.

Bulshooyinka oo la isku-soo dhaweeyo la isna jeclaysiiyo ayaa ah arin aad u waxtar badan islamarkaana ah siyaabaha ugu muhiimsan ee wada shaqayn iyo horumar la taaban karo loo gaadhi karo. Ardayey maadaama aad baranaysaan xaalado awood idin siinaya si aad dalkiina ku jeclaataan waxaa laaminsan yahay in aad asaas u tihiin horumarka dalka iyo dadkiina. Marka aad istaageertaan, isqadarisaan, islamarkaana si wada jir ah ugu shaqaysaan dalkiina iyo dadkiina waxaad noqon-naysaan muwaadiniin dhaqaalahoodu aad u kobco, islamarkaana mas'uuliyada dalkooda iyo dadkoodaba daryeela. Marka sidan la helana ma dhici karto in qalbigiina ay ku soo dhacdo in dalal kale oo xoriyad adan ku heli karin ka dooraataan dalkiina hooyo. Marka aad shaqo ku tartantaan waxaa hubaal noqonaysaa in saboolnimada nihaysa ka baxdaan dhaqaalahiinana kor u qaadaan .

Marka aad leedahay dalkayga waan jecelahay waa in aad qadariso dhaqanada iyo taariikhaha qoomiyadaha ama shucuubta dalka ku nool: waxaa la idinka sugaya inaad gashataan shaadhka muwaadinka suuban kadibna la timaadaan isxilqaan aad u heer sareeya dhiir anaan si aad dalkiina saboolnimada uga saartaan, islamarkaana u noqotaan xooga ugu muhiimsan ee u dhaqdhaqaaqa dhaqan galinta mashruucyada lagu horumarinayo dalka . Waa in aad daryeeshaan ama dhawrtaan waxyaabaha asaaska u ah taariikhaha (sawirida iyo calaamadaha taariikhiga ah), islamarkaana aad noqotaan muwaadiniin leh dareen mas'uuliyadeed iyo mid lahaansho.

WADANIYADA

Layliska Guud Ee Cutubka 5aad.

I. Run ama Been.

Tilmaan: Si degan u akhriya weedhahan soo socda si aad ku fahan taan nuxurkaamadulucda ka-dibna weedhi run ah ku qor 'Run', tii been ahna ku qor 'Been', kadibna sharax sababaha aad run ama been ugu qortayamatidhi.

1. Qofkastaa oo muwaadina waa inuu xaqiijiyaa Itoobiya tahay dal bulshada ama qoomiyadaha ku nool oo dhani leeyihiin taariikho isku-mid ah (bulshada itoobiya oo dhan waxay leedahay taariikho isku-mid ah).
2. Si loogu hogaansamo sharciga waa in muwaadiniinta ay leeyihiin waxbarasho sharciga.
3. Saboolnimada ama macaluusha ku soo noq-noqota dalkeena inta badan waxaa sababa u ah dhibaatooyinka dadku gaystaan ama keenaan.
4. Calanka qaranku wuxuu ka makhraati kacayaa madaxbanaanida dalka iyo taariikhda soo jireenka ahayd.
5. Sixida taariikhda la buunbuuniyey waa waajibaadka kaliya ee taariikhyahanada saran.

II. Sida ay iskugu habboon yihiin iskugu aadi qaybta B iyo qaybta T.

"B"

1. Astaamaha tilmaama qofka waxaa uu yahay
2. Garashada waajibaadka iyo masuuliyada
3. Siyaasada iyo Istaraatiijiyada horumarka
4. Daacadnimo
5. Caadaysiga Daroogada
6. Burburinta aragtida qaranka
7. Ilaalinta hantida shacabka

"T"

- B. Ilaalinta sirta
- T. Ficilada xun-xun
- J. Dhaqanka burburinta
- X. Tusaalaha lagu dayankaro
- Kh. Xeeladah lagu yareenkaro saboolnimada
- D. Xuquuqda dumuqraadiyadeed
- R. Masuuliyada muwaadinka
- S. Xilka wanaag farista

III. Ka Dooro

Tilmaan: Su'aalaha soo socda mid walba u doorta jawaabta ku habboon kadibna goobo galiya xarafka aad doorataan, buugtana iska laaba.

1. Kuwan soo socda ka dooro ka ugu muhiimsan ee asaas u noqon karaa muwaadinimada suuban.

WADANIYADA

- B. Aqoon lagu helo iyo waayo aragnimo la yeesho .
- T. Aqoonta lagu helo waxbarasho.
- J. Isxilqaanamago'aan gaar ahaaneed oo wax lagu fuliyo.
- X. Lahaansho awood mas'uuliyadeed.
2. Si muwaadiniintu iyaga oo siman dalkooda uga wada faa'iidaystaan, islamarkaana u yeeshaan dareen siman oo lahaansho ah waxyaabaha noo sahlaya loona baahan yahay in aynu la nimaadno waxaa ka mid ah kuwan soo socda:
- B. In la garto taariikhda dalka.
- T. Xuquuqaha la xidhiidhaa in la yeesho ismaamulo gaar ahaaneed oo laqadariyo.
- J. In la noqdo xubin ururo ama xisbi ka tirsan.
- X. In la noqdo ka si ka fiican kuwa kale uga faa'iidaysta (in la noqdo kuwa sida ugu fiican uga faa'iidaysta).
3. Iyada oo lagu salaynayoamaasaas looga dhigayo sharciga ururka hanti dhawrka (ilaalinta kharashka) waxyaabaha xuquuq u noqon karaa waa kuwee ardeyda ku nool meelaha la tilmaamay?
- B. In ay ka mid noqdaan xubnaha ururka.
- T. Kuwa lagu xadgudbay macal dhalshadooda la celiyo.
- J. Kharash ilaalinta (ururinta) oo marka ay rabaan bixiyaan ama ka qaybqaataan ururinta qaadhaanada.
- X. Arin kasta oo jira oo la is-hor-taago.
- Sharax shuruudaha looga baahan yahay in uuamaay buuxisoamayo qofka raba in uu bixiyo canshuurta_____
4. Sharax xuquuqaha lagu helo xubinimada ururka kaydinta ._____

IV. Sharaxaad kooban ka bixi su'aalahan.

Tilmaan: Su'aalahan soo socda sharaxaad cad, islamarkaana ku habboon ka bixi.

1. Fal dhaqameedyada deegaanadiina laga yaqaano u kala saara kuwa xun iyo kuwa fiican.
- B. Xaaladahaamawaxyaabaha aad isleedihiin waxay ka mid yihiin astaamaha dhabta ah ee lagu garto in dalkeenu yahay sabool dinba u dhacsan yahay sharax.
- T. Waxyaabaha aad liis garayseen ee aad isleedihiin calaamad bay u yihiin saboolminada iyo dib u dhaca dalka idinka u eegayaamasharaxaad ka bixiya xalka dawlada, bulshada iyo ururada kala duwan u yaala ama ay u heli karaan iyada oo lagu salaynayo xaaladaha dhabta ah ee ka jira deegaanada.